

2. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупаєва. – К. : «Самміт-Книга», 2009. – 272 с.
3. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За редакцією академіка В.І.Бондаря. - Луганськ: Альма-матер, 2003. - 436 с.

УДК 376 – 056.264.015.3

ДІАГНОСТИКА КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ІЗ ТПМ

Марченко І.С.

кандидат педагогічних наук, доцент
Інститут колекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

Дана стаття присвячена проблемі діагностики комунікативних здібностей дітей із ТПМ. Визначено поняття «комунікації», подані параметри обстеження комунікативної поведінки дітей даної категорії. Представлена анкета діагностики та оцінки комунікативного розвитку дитини.

Стаття посвячена проблеме диагностики коммуникативных способностей детей с ТНР. Определено понятие «коммуникации», поданы параметры обследования коммуникативного поведения детей данной категории. Представлена анкета диагностики коммуникативного развития ребенка.

The article considers the problem of the diagnostics of communication of children with severe speech disorders. The article presents the communicative ability's questionnaire for that category of children.

Ключові слова: діти з тяжкими порушеннями мовлення, комунікативна поведінка, комунікативні здібності.

Ключевые слова: дети с тяжелыми нарушениями речи, коммуникативное поведение, коммуникативные способности.

Key words: children with severe speech disorders, communication, communicative abilities.

Розвиток комунікативних здібностей дошкільників є складовою частиною культурно-мовного виховання дітей. Повноцінна мова є необхідною умовою становлення й функціонування людини і зокрема – її комунікативних можливостей, що лежать в основі формування особистості.

Проблема мовленнєвого розвитку та комунікативних здібностей дітей досліджувалась в різних напрямках багатьма вченими: психологами, педагогами, психоневрологами, лінгвістами (Н.Асатіані, Е.Бейн, Л.Виготський, О.Гулевич, О. Запорожець, М. Лісіна, О. Лурія, С. Доброгаєв та інші).

Поняття «комунікація» має латинський корінь, означає «спільний, загальний, об'єднуючий, взаємний, обопільний, що припускає обмін знаннями і цінностями».

Комунікація – це елемент спілкування, у ході якого здійснюється обмін різними уявленнями, ідеями, інтересами, почуттями. Передаючи інформацію, учасники комунікації в процесі спілкування ставлять перед собою певні цілі та наміри (М. Лісіна). Комунікація – це вступ у контакт із оточуючим світом, виявлення інтересу до нього, сумісний із іншими людьми вплив на світ і його формування через діалог.

Комунікативна діяльність визначається як особливий вид спілкування, що характеризується передачею інформації від джерела (комунікатора) до отримувача (реципієнта) шляхом визначеного каналу. Між комунікатором та реципієнтом можливе здійснення «зворотного зв'язку», тобто процесу, за допомогою якого комунікатор отримує інформацію про те, у якій мірі і з якою якістю реципієнт отримав інформацію (Лунева О.В.).

Залежно від використання знакових систем виділяють *вербальну та невербальну комунікацію*. Вербальна комунікація як знакова система використовує мовлення та передбачає засвоєння мови. Мовлення є основним засобом комунікації між людьми, яке виникає на певному етапі розвитку комунікативної діяльності. Під невербальними засобами маються на увазі різні замітники звучної мови, що впливають через прямі сенсорні та тілесні контакти.

Найважливішою особливістю невербальних повідомлень є те, що вони здійснюється за допомогою різних сенсорних систем: зору, слуху, шкіро-тактильного відчуття, смаку, нюху.

Комунікація є важливим фактором психічного розвитку особистості, так як в процесі спілкування з оточенням пізнається світ, набувається досвід, засвоюються знання. Вже на ранньому етапі розвитку малюк із народження готовий до спілкування з дорослим. На 2-3 місяці життя крик, плач, крихтіння, гукання малої дитини набувають комунікативного значення. Вони виражають прохання (різні типи звуків-команд), подив (зосереджено

прислухається до того, що відбувається в її тілі), кликання (тихі, специфічні звуки після пробудження), вимоги (крики командним голосом), терпіння, поблажливість. Дитина прагне до спілкування, використовуючи експресивно-мімічні засоби. Батьки інтуїтивно пристосовуються до спроб дитини спілкуватися, повільно відтворюють прості репліки, очікуючи відгуку дитини, спостерігають і повторюють, підкріплюючи вимовлене жестами та мімікою. Так встановлюється перший діалог дитини з батьками. Поступово дитина засвоює, що спілкування – це добре. Вже на другому році життя з метою встановлення контакту і управління поведінкою оточення дитина користується мовленням, яке поступово набуває для неї все більшого значення.

Поява активного мовлення залежить від готовності дитини до співробітництва із дорослим. Протягом переддошкільного віку дитина оволодіває здатністю використовувати вербальні засоби комунікації для взаємодії із іншими людьми. Як правило, невербальна комунікація супроводжує вербальну та характеризує особистісні відношення учасників до процесу спілкування. А це вже виражає індивідуальність співрозмовників.

Відсутність звучного мовлення в осіб із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку і, зокрема, тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), утруднює, або робить повністю неможливим процес комунікації із оточенням. Таким людям значно важче пристосуватися у суспільстві.

Досліджуючи «безмовленнєвих дітей» Лія Каліннікова (Поморський університет м. Архангельськ) стверджує, що в результаті труднощів розуміння подій таким дітям важко проявляти себе активно, вони стають пасивними, з обмеженнями розуміння дитини дорослими та навпаки. У них спостерігається недостатність комунікативної діяльності, комунікативної поведінки в цілому, де мовлення є лише одним із засобів, хоча й дуже важливим.

Але відсутність мовлення не повинна позначати відсутність комунікації. Ці діти мають потребу у розвитку комунікативних засобів спілкування в цілому. Формування комунікативних навичок у дітей із ТПМ є одним із головних аспектів у процесі їх соціальної адаптації у навколишньому світі. Для розуміння потреб і необхідностей «особливих» дітей, їх розвиток повинний бути спрямований на удосконалення умінь адекватно виражати свої емоції, відчуття, повідомляти про них. А доцільний вибір комунікативних засобів (немовленнєвих та мовленнєвих) для таких дітей стає самостійним напрямком роботи фахівців.

Передумовою успішного навчання соціальної взаємодії дітей із ТПМ є спостереження, дослідження й аналіз їхнього комунікативного поведіння.

Комунікативна поведінка в процесі спостережень за дитиною піддається аналізу за такими параметрами (І. А. Стернін):

1. Характеристика комунікативної активності. Педагог звертає увагу, чи легко вступає дитина в контакт із дорослими й дітьми, чи є істотні відмінності в спілкуванні з близькими й чужими людьми, чи є дитина ініціатором спілкування, спільних ігор, чи із задоволенням бере участь у колективних іграх тощо.

2. Адресат спілкування. Виявляють, чи спрямована дитина переважно на дорослого, або на однолітка. Відзначають, чи зайняв одноліток провідне положення в порівнянні з дорослими в полі сприйняття дошкільника (починаючи із середнього дошкільного віку), чи є перевага однолітків (по емоційному, діловому, ігровому, пізнавальному принципу).

3. Зміст спілкування. Уважно спостерігають за змістом спілкування дитини з дорослим (про що запитує, повідомляє). Чи переважає предметний, пізнавальний або особистісний зміст. Те ж і у відношенні з однолітком - чи відображаються в спілкуванні ігрові й особистісні відносини.

4. Ступінь сформованості «схеми бесіди».

5. Характеристика використаних у процесі спілкування немовленнєвих засобів. Проводять аналіз немовленнєвих комунікативних засобів (природних і образотворчих жестів, мімічних рухів). Відзначають, чи використовуються вони більш активно у разі недостатності мовленнєвих засобів.

6. Аналіз мовленнєвих засобів. Спостерігають за рівнем загальної мовленнєвої активності дитини, які види комунікативних висловлень мають найбільшу частотність, чи мають питання пізнавальну спрямованість.

Для визначення комунікативних здібностей дітей із ТПМ (їх актуального рівня розвитку та потенційних можливостей комунікації) проводиться дослідження, яке передбачає: по-перше, спостереження за поведінкою дитини та наявністю / відсутністю проявів взаємодії із однолітками, дорослими; по-друге, бесіди з батьками, вихователями, дорослими, що контактують з дитиною повсякденно; по-третє, безпосередньо обстеження комунікативних умінь дитини у штучно створених ситуаціях із добром необхідних завдань і стимульного матеріалу.

Важливим є вивчення питань, представлених в анкеті дослідження комунікативних можливостей дітей із ТПМ, в тому числі і безмовленнєвих (із тяжкими моторними алаліями, дизартріями / анартріями при ДЦП).

Анкета діагностики та оцінки комунікативного розвитку дитини

Запитання	Відповідь	Примітка
Комунікативна поведінка		
<u>ПОГЛЯД</u>		
<p>Чи спостерігає за навколишнім оточенням? Чи спостерігає за певними людьми? Чи слідкує дитина за іншими людьми, які попадають у поле зору? Чи помічає візуально цікаві об'єкти? Чи витримує дитина зоровий контакт співрозмовника? Чи уникає зорового контакту? Чи виражає поглядом бажання привернення уваги?</p>		
<u>ВОКАЛІЗАЦІЯ</u>		
<p>Які звуки вимовляє? У яких ситуаціях та в присутності кого їх вимовляє? Чи можна пов'язати ці звукові вираження з будь-яким значенням: ● реакція на звернення ● прохання про увагу, предмет ● протест ● радість</p>		
<u>МІМІКА</u>		
<p>Чи може мімікою виражати такі почуття як радість, подив, сум, злість, страх? Чи відповідає вираз обличчя ситуації? Чи спілкується мімікою з іншими людьми в певній ситуації?</p>		
<u>ЖЕСТИ</u>		
<p>Чи демонструє дитина цілеспрямовані рухи по відношенню до людей, об'єктів? Чи використовує жести, щоб привернути до себе увагу? Чи використовує жести з метою вираження основних потреб?</p>		
<u>ПОВЕДІНКА</u>		
<p>Чи реагує на спілкування? На вимоги? Чи є ініціатором комунікації? Чи може ефективно спілкуватися із оточенням за допомогою своєї комунікативної системи (власні жести, міміка, звуки)?</p>		
Лінгвістичні здібності		
<u>СПРИЙМАННЯ ТА РОЗУМІННЯ</u>		
<p>Який у дитини слух? Чи може локалізувати навколишні шуми, мовлення? Чи може розпізнати та співвіднести шуми навколишнього середовища? Чи реагує на власне ім'я? Чи впізнає імена людей, назви знайомих об'єктів, подій? Чи може відповідати на закриті питання, показуючи «Так», «Ні»? Чи розуміє прості вимоги?</p>		
<u>ЗДАТНІСТЬ МОВЛЕННЄВОГО ВИРАЖЕННЯ:</u>		
<u>Артикуляційна моторика</u>		
<p>Чи відчуває проблеми під час прийому їжі?</p>		

<p>Чи виконує довільні / недовільні рухи органами артикуляційного апарату? Чи скоординовані у дитини голосова, дихальна та артикуляторна системи? <u>Експресивне мовлення</u> - Чи продукує власні висловлювання? - Чи зрозумілі їй (дитини) висловлювання? Чи може відповісти однозначно «Так», «Ні»? - Чи може розбірливо вимовляти інші слова? <u>Допомога під час комунікації</u> - Чи може усно виразити свої повсякденні потреби? - Чи може усно повідомляти про своє самопочуття, емоційні стани? - Чи може усно виражати відношення «людина-дія» і «дія-об'єкт»? - Чи може задавати і відповідати на прості питання?</p>		
<p>КОГНІТИВНІ ЗДІБНОСТІ</p> <p><u>Психічні процеси</u></p> <p>Чи концентрує увагу? Які особливості зорового, слухового сприймання, пам'яті? Який стан тактильного сприймання? Які особливості причинно-наслідкового, абстрактного мислення? Який загальний стан психіки (жвавий, зацікавлений, уважний, веселий, пасивний, апатичний)? <u>Знаково-символічна діяльність</u> - Чи має уявлення про постійність об'єктів? - Чи розуміє символи (жестові, наочні)? - Чи має план дій під час діяльності з об'єктами? - Чи демонструє символічну (ігрову) поведінку? Чи подобається спостерігати за грою? - Чи використовує під час гри іграшки?</p>		
<p>Психосоціальні здібності</p>		
<p>Чи проявляє засмученість, якщо не може виразити свої бажання? Чи знає про свої комунікативні обмеження? Чи мотивований спілкуватися з іншими? До яких об'єктів, дій, видів діяльності проявляє особливий інтерес? Чи цікавиться фотографіями та картинками? З якими іншими людьми (неблизькими) контактує?</p>		
<p>Рухові здібності</p>		
<p>Який загальний стан моторики? Чи може самостійно переодягатися? Яка частина тіла в більшій мірі здатна до виконання довільних рухів? Який обсяг цих рухів? Який мінімум рухів, які виконуються впевнено, чітко? Скільки часу необхідно, щоб показати на щось? Чи може користуватися простим вимикачем?</p>		

Під час аналізу комунікативного поведіння дитини особливу увагу звертають на саму структуру спілкування («схему бесіди»). Комунікація (бесіда) протікає за властивим їй певним законам, має сувору структуру, є своєрідною процедурою, що не залежить від того, якими засобами користуються співрозмовники для обміну інформацією. Дослідники виділяють таку структуру спілкування:

1. Установлення контакту: ініціатор спілкування привертає увагу іншої людини поглядом, дотиком, жестом або іншим сигналом. Завдяки цьому встановлюється візуальний контакт, що зберігається (у дітей - обов'язково) протягом усього часу спілкування.

2. Передача інформації: коли ініціатор спілкування переконується в прийнятті й готовності

співрозмовника до спілкування, він передає тому інформацію й обов'язково очікує відповідь від співрозмовника.

Прийом інформації партнером співрозмовника, її обробка й передача відповідної інформації партнерові співрозмовникові й очікування від нього відповіді.

3. Завершення бесіди. Це відбувається за взаємною згодою, або в односторонньому порядку. Припиняється візуальний контакт, припиняється розмова, обмін жестами й іншими комунікативними засобами.

Результати спостереження за комунікативним розвитком дозволяють виявити його проблемні сторони і відповідно до цього конструювати індивідуальну програму комунікативного розвитку, тобто зробити навчання корекційним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лисина М. И. «Формирование личности ребенка в общении». - Питер. : СПб., 2009.
2. Методика учебно-воспитательной работы в центрах коррекционно-развивающего обучения и реабилитации / М. Вентланд, Т. В. Горудко, И. В. Зыгманова, З. Рабе и другие /Под общей редакцией С. Е. Гайдукевич . – Минск, БГПУ, 2009.

УДК 159.922.76-056.37-053.6

ВПЛИВ СКЛАДУ СІМ'Ї НА ГЕНДЕРНУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ З НОРМАЛЬНИМ І ПОРУШЕНИМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

Мухіна А.Ю.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

В статті висвітлюється теоретичний та експериментальний аналіз зв'язку гендерної соціалізації зі складом сім'ї дівчат-підлітків з розумовою відсталістю і типовим розвитком.

В статті освещается теоретический и экспериментальный анализ связи гендерной социализации с составом семьи девушек-подростков с умственной отсталостью и типичным развитием.

The article highlights the theoretical and experimental analysis of the relationship of gender socialization with the composition of the family of adolescent girls with mental retardation and typical development.

Ключевые слова: самосознание, идентичность, пол, роль, умственная отсталость, подросток, родители.

Ключові слова: самосвідомість, ідентичність, стать, роль, розумова відсталість, підліток, батьки.

Keywords: consciousness, identity, sex, role, mental backwardness, teenager, parents.

Особливий вплив на формування особистісних якостей дитини справляє атмосфера в сім'ї. Турботливе й уважне ставлення батьків до дітей, щира любов до них і довіра сприяють позитивній гендерній соціалізації. Неуважне ставлення до дітей, сімейні сварки, розлучення, неповна сім'я, відсутність мати батька негативно впливають на статеворольову соціалізацію дівчат і хлопців. Батько і мати на власному прикладі показують дитині різноманітні моделі статеворольової поведінки. Однак вплив батьків може бути і позитивним і негативним. Відсутність батька у сім'ї може бути причиною виникнення у дівчат несміливості, невпевненості, замкнутості і недовірливості [2]. Дослідження Д. Логвінової показали, що дівчата і хлопці з неповних сімей схильні до емоційного напруження і внутрішніх конфліктів. Дівчата з неповної родини проявляють високий рівень сенситивних та емотивних якостей, а хлопці не здатні до наполегливості і цілеспрямованості. Одинокі мати має більш виражену установку на виховання дітей, ніж мати в повній сім'ї, іноді надмірна турбота матері призводить до формування у дитини несамостійності та безініціативності. Широко відомі спостереження, що діти, позбавлені емоційного контакту з матір'ю в перші місяці життя, ризикують в майбутньому вирости не здатними до встановлення міжособистісного контакту, уникати близьких відносин (M. Rutter, J. Langmeier, Z. Matejsek). У дівчаток емоційна ізоляція від матері, недостатня материнська любов приводять в подальшому до агресії і черствості, відсутності материнського інстинкту [1, с.65]. Для доньки батько виступає як перший у її житті зразок чоловіка, стосовно якого формуються базові установки статеворольової поведінки. Цікаво, що дівчата, які мають виражені риси жіночності, не обов'язково копіюють їх у матері, можливо, у батька, який має яскраво виражені чоловічі якості [2, с. 63]. Однією з поведінкових реакцій характерних для дівчат підліткового віку є кокетство, яке інколи спостерігається і в ранньому дитинстві при формуванні комплексу Електри. Дівчина, начебто програє з